

Krzysztof Walenta, Andrzej Wójcik

ARCHEOLOGICZNE BADANIA WERYFIKACYJNE KOPCA
W MIEJSCOWOŚCI LEŚNO, GM. BRUSY

I

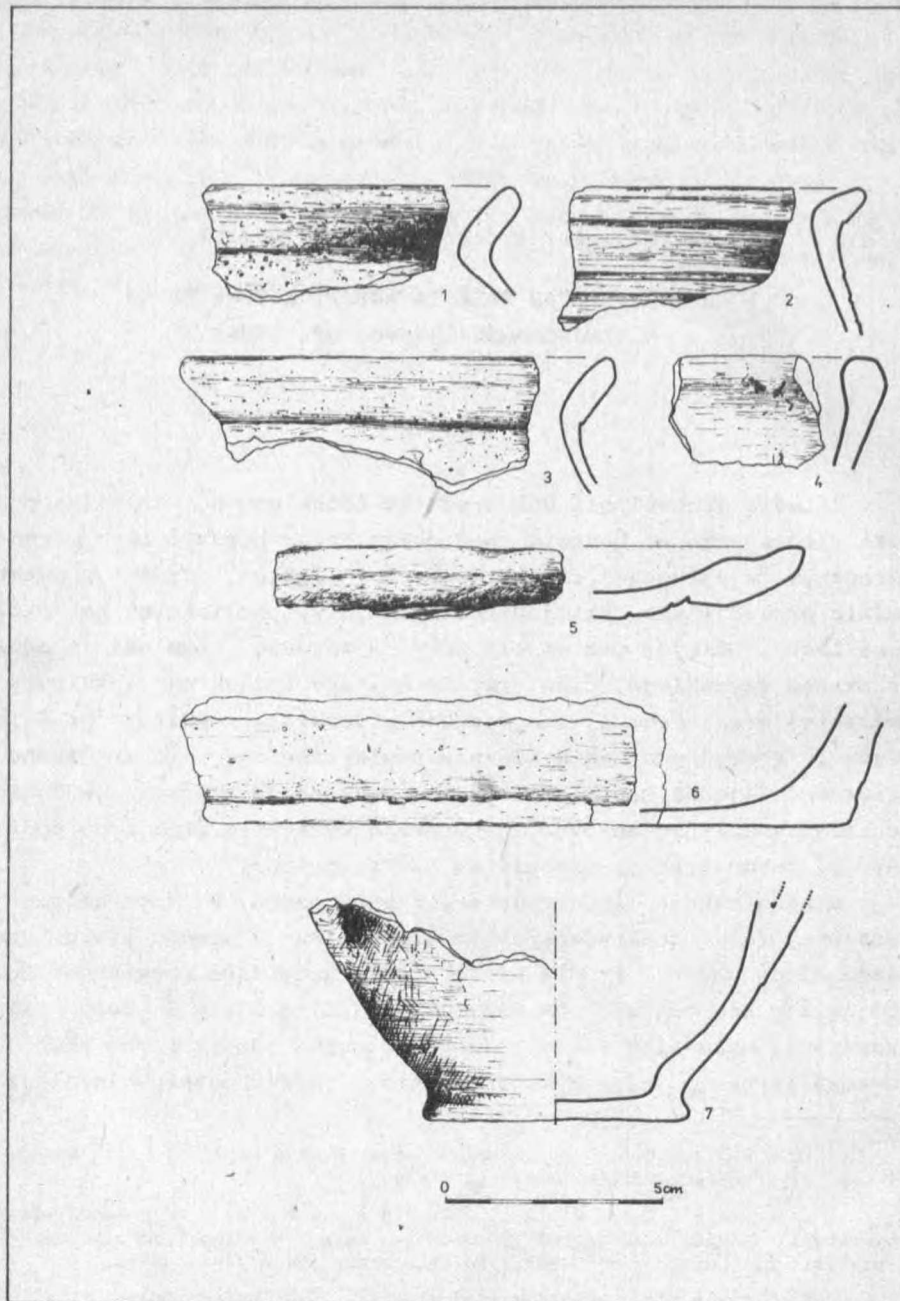
Katedra Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego od wielu lat prowadzi wieloaspektowe badania nad osadnictwem pradziejowym i średniowiecznym w północnej części Borów Tucholskich. Jednym z punktów, gdzie prowadzi się stacjonarne badania wykopaliskowe, są okolice wsi Leśno. Odkryto tam do tej pory i zbadano kompleks osadniczy z okresu rzymskiego, cmentarzysko kultury łużyckiej i kultury pomorskiej oraz liczne, rozproszone stanowiska kultur pradziejowych¹. Prowadzono także badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Uzyskane dotychczas materiały wzbogacone o badania paleobotaniczne² stwarzają wyjątkową okazję do podjęcia próby rekonstrukcji osadnictwa pradziejowego.

Rekonstrukcja osadnictwa średniowiecznego, a szczególnie jego wczesnej fazy praktycznie była niemożliwa z powodu braku źródeł archeologicznych. Źródła historyczne dotyczące omawianego terenu pojawiają się dopiero na przełomie XIII i XIV w.³ Duże zainteresowanie wzbudziły zatem ułamki ceramiki dostarczone Ekspedycji Wykopaliskowej Uniwersytetu Łódzkiego przez uczniów leśnieńskiej

¹ K. Walenta, *Najstarsze dzieje Brus i okolic*, [w:] *Dzieje Brus i okolic*, Chojnice-Gdańsk 1984, s. 11-26.

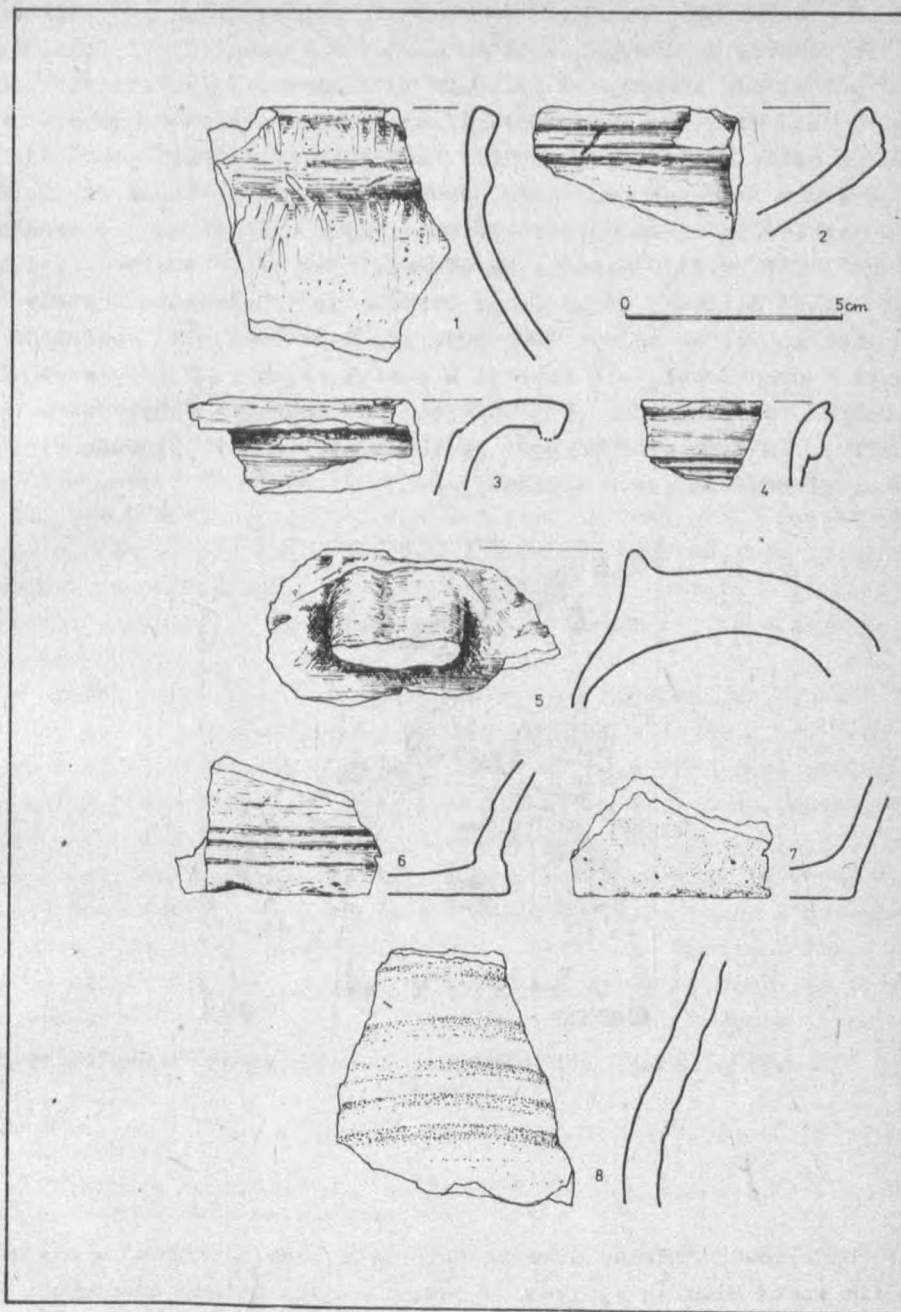
² E. Grzelakowska, Z. Balwierz, *Przyczynek do problematyki dynamiki osadnictwa w okolicach Leśna w Borach Tucholskich*, "Acta Universitatis Lodzianensis" 1985, Folia archaeologica 7, s. 3-13.

³ K. Bruski, *Okres średniowiecza*, [w:] *Dzieje Brus...*, s. 34-39.

Fragmety ceramiki wydobyte w czasie regulacji rzeki
1-5 - fragmenty krawędzi, 6-7 - fragmenty den

T a b l i c a II

Fragmenty ceramiki wydobyte w czasie regulacji rzeki
1-5 - fragmenty krawędzi, 6-7 - fragmenty den, 8 - fragment kafla

szkoły, a zebrane na brzegach niedawno regulowanej rzeki Mlusiny. Wśród przekazanych ułamków ceramiki w ogólnej licznie 44 sztuk, 39 fragmentów było wypalanych w atmosferze redukcyjnej, 15 ułamków pochodziło z naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, typowej dla bardziej zaawansowanej techniki wypału. Ponadto w omawianym materiale znajdował się fragment kafla misowego (?). W większości materiału ten można datować na XV w.⁴ (tabl. I i II), z wyjątkiem 12 ułamków charakterystycznych dla okresu wcześniejszego (XIII w.?). Właśnie te ułamki, jak się okazało w trakcie ustalania bliższej lokalizacji terenowej, znalezione zostały w pobliżu kopca, na którym znajduje się dwór (rys. 1). Pozostałe ułamki koncentrowały się raczej w pobliżu szkoły. O powyższych odkryciach zawiadomiono Wojwódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy, na zlecenie którego jesienią 1985 r. przeprowadzono archeologiczne badania weryfikacyjne.

Rys. 1. Lešno, gm. Brusy, woj. bydgoskie. Plan sytuacyjny stanowiska Lešno, nr 17

II

Dawny dwór rodziny Sikorskich usytuowany na kopcu w miejscu, gdzie rzeka Mlusina wypływa z jeziora Lešno Dolne, odnotowany jest

⁴ L. G. W o j d a, *Tuchola w świetle badań archeologicznych od XIII do*

w literaturze jako obiekt: "zbudowany w I poł. XIX w. O skromnych cechach klasycystycznych, częściowo zatartych wskutek odnowień i przebudów w XIX i XX wieku"⁵. Kopiec, na którym usytuowano dwór ma kształt owalu o podstawie 60 x 100 m, *plateau* zaś 46 x 54 m i góruje od 3 do 5 m nad otaczającym terenem. Z trzech stron zachowały się dość strome stoki, jedynie od południa, tzn. od strony gdzie znajduje się dwór, stok łagodnie się obniża. Kształt omawianego wyniesienia pozwala przypuszczać, że mogło ono być wykorzystane na wczesnośredniowieczny gród, średniowieczną, ewentualnie nowożytną siedzibę obronną. Domysły takie znajdują uzasadnienie tak w źródłach archeologicznych⁶, jak i historycznych⁷.

Pierwsza wzmianka o Leśnie pochodzi z roku 1354, kiedy to Wielki Mistrz Winryk von Kniprode 17 listopada we dworze swonegackim nadał 40 łanów (tzur Leysten) razem z jeziorem Małe Leśno (Claynem Lubow) Dytrykowi von Leysten. W roku 1356 ten sam Winryk von Kniprode nadał 33 włóki leżące w sąsiadującym Orliku Konradowi von Leysten i jego dziedzicom. Akt nadania sporządzony został w Tucholi, siedzibie komturii, do której należały okolice Leśna.

Leśno pozostawało w rękę rodziny von Leysten do roku 1549, kiedy to zostało wykupione przez rodzinę Kalinów. Po wojnach szwedzkich 1655-1660, niosących zniszczenie i "morowe powietrze", okolice Leśna znacznie się wyludniły. Anna Kalinówna jedyna dziedziczka Leśna, która przeżyła wojny, wychodzi za mąż za Adama Szymnosz-Leszczczyńskiego. Najprawdopodobniej w czasie wojen zaginęły dokumenty kupna Leśna przez Kalinów, w związku z czym Leśno i pustkowie Lendy włączono do królewskiej klucza kosobudzkiego w starostwie tucholskim. W roku 1660 Adam Szymnosz-Leszczczyński uzyskał od królowej Marii Ludwiki przywilej na sołectwo i karczmę w Leśnie i potwierdzenie tego przywileju przez króla Jana Kazi-

XVIII w., Łódź 1983, s. 171-173, maszynopis pracy doktorskiej w Katedrze Archeologii UŁ.

⁵ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. IX, Woj. bydgoskie, z. 5, Chojnice, Czersk i okolice, Warszawa 1979, s. 49.

⁶ J. Olczak, K. Siuchniński, Typologia wczesnośredniowiecznych grodzisk Pomorza środkowego, "Slavia Antiqua" 1976, t. XXIII, s. 111-152.

⁷ Bruski, op. cit., s. 47.

nierza. W 1678 r. Leśno kupuje Mikołaj Lewald-Jeziński. W 1847 r. dziedziczką Leśna po bezpotomnej śmierci swych braci zostaje Anna Grabowska, która wychodzi za mąż za Władysława Sikorskiego. W rękach rodziny Sikorskich Leśno pozostaje do wybuchu II Wojny Światowej.

III

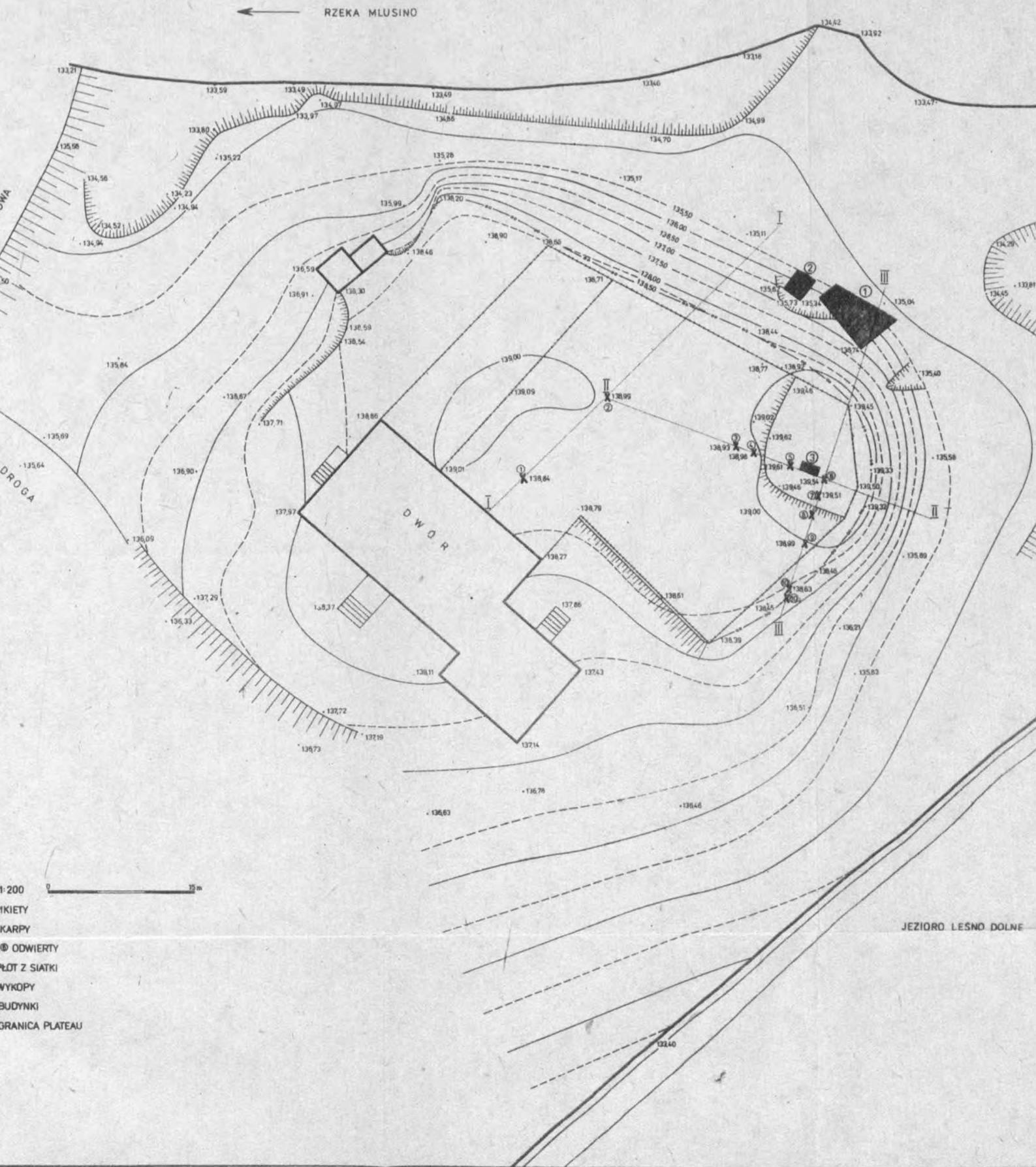
Po wstępnej analizie terenu wytyczono ciągi odwiertów oraz trzy wykopy (rys. 2).

Ciąg I wytyczono poczynając od dworu w kierunku północnym, z lekkim odchyleniem na wschód. Ciąg II wytyczono prostopadle do ciągu I od strony wschodniej. Miał on za zadanie sprawdzenie niewielkiego *plateau* na wyniesieniu. Odległości między wyznaczonymi odwiertami wynosiły 5 m. Wyniki uzyskane w poprzednich ciągach spowodowały konieczność wytyczenia ciągu III, który odchodził od ciągu II w kierunku południowo-wschodnim. Odległości pomiędzy odwiertami w tym ciągu wynosiły 2 m.

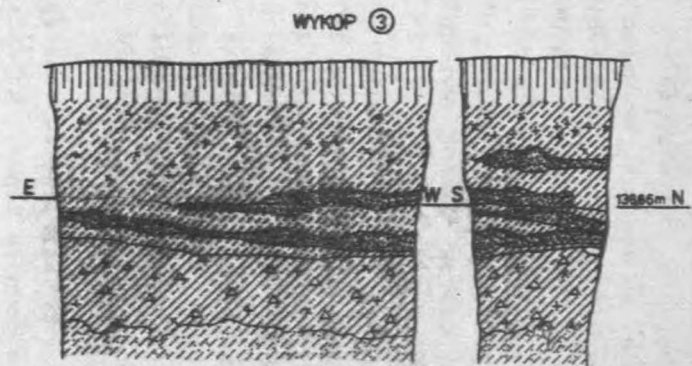
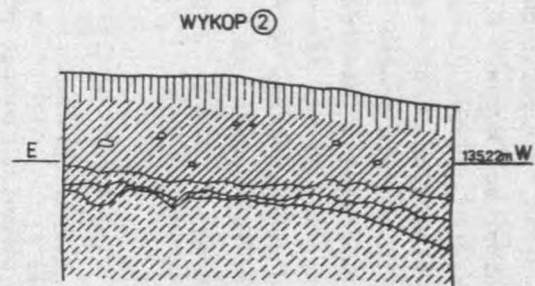
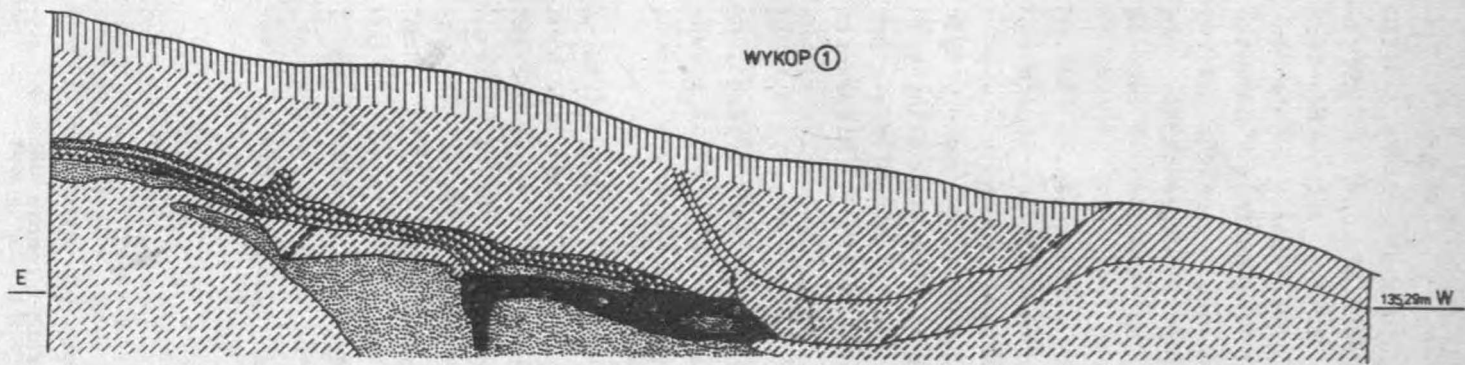
W ciągu I wytyczono 7 odwiertów, lecz po zapoznaniu się z próbkami z dwóch odwiertów zaniechano dalszych wierceń w tym ciągu. Stwierdzono bowiem pod warstwą próchnicy współczesnej grubą warstwę gliny zwałowej aż do poziomu wody.

Interesujące wyniki uzyskano w odwiertach 5 i 6 w ciągu II oraz 7-9 w ciągu III. Stwierdzono tam pod warstwą próchnicy współczesnej warstwę gliny znacznej miąższości, z licznymi mniej lub więcej intensywnymi wtrętami próchnicznymi oraz węgielkami drzewnymi, pod nią warstwę ciemnej próchnicy z węgielkami drzewnymi i fragmentami polepy, następnie znajdowała się warstwa gliny początkowo przemieszana z próchnicą, głębiej bez domieszki.

Wykopy zlokalizowano w miejscach wykopów nowożytnych i w najwyższej części wyniosłości. Wykop I (rys. 3), o długości 600 cm, zlokalizowano u podnóża kopca, w jego części północnej, wykorzystując nowożytny wkop, który odczyszczono i wyrównano. Uzyskany w ten sposób profil dzieli się na dwie części: zachodnią z warstwami przemieszanych w trakcie nowożytnych prac ziemnych i wschodnią z pierwotnym układem nawarstwień. We wschodniej części profilu wyróżniono cienką warstwę próchnicy współczesnej (10-15 cm) oraz próchnicy z gliną o miąższości 50-60 cm. Pod nimi zaobser-

Rys. 2. Leśno, gm. Brusy, woj. bydgoskie. Szkic sytuacyjno-wysokościowy stanowiska Leśno, nr 17, z zaznaczonymi wykopami i odwiertami

SKALA 1:20
0 1m

Rys. 3. Leśno, gm. Brusy, woj. bydgoskie. Profile wykopów 1, 2, 3

wowano warstwę ciemnej próchnicy o grubości 10 cm, z dużą ilością węgla drzewnych. Warstwa ta, o długości ok. 390 cm, wyraźnie odchyła się ku dołowi. We wschodniej części opisywanej warstwy zaobserwowano warstwę łusek rybich o miąższości 1 cm i długości ok. 100 cm. W odległości 220 cm od wschodniego początku profilu stwierdzono zaciemnienie o kształcie wąskiego klina, biorące swój początek w warstwie próchnicy a zagłębiające się 35 cm w żółty calcowy piasek występujący na przemian z zwałową gliną.

Wykop II (rys. 3), o długości 200 cm, zlokalizowano 50 cm na zachód od wykopu I, wykorzystując - tak jak w poprzednim wypadku - nowożytny wkop. W wykopie tym warstwa próchnicy współczesnej była znacznie przemieszana, zapewne wskutek nowożytnych prac ziemnych. Bezpośrednio pod nią wystąpiła warstwa gliny grubości ok. 60 cm, przemieszana z próchnicą i szczątkami organicznymi. Poniżej wystąpiła warstwa gliny o niewielkiej miąższości (ok. 6 cm), pod nią zaś, po stronie zachodniej, wystąpiła ciemna próchnica.

Podczyszczono także ściany następnego wkopu nowożytnego, usytuowanego u podnóża kopca, zlokalizowanego ok. 5 m na południowy wschód od wykopu I, nie stwierdzając tam warstwy z treścią kulturową.

Wykop III (rys. 3), o wymiarach 200 x 100 cm, zlokalizowano na najwyższej wyniosłości kopca. W wykopie tym pod próchnicą współczesną wystąpiła warstwa gliny z próchnicą o miąższości ok. 60 cm, z różnej wielkości soczewkami węgla drzewnych i wtrętów próchnicznych, szczególnie dobrze czytelnych w profilu S-N. Poniżej wyróżniono warstwę o niewielkiej miąższości (ok. 7 cm) próchnicy z gliną, węgielkami drzewnymi i polepą. Następnie ponownie wystąpiła warstwa gliny o niewielkiej miąższości (od 1 do 10 cm), która przykrywała 40 cm warstwę próchnicy z gliną, węgielkami drzewnymi i polepą, a pod nią wystąpiła glina zwałowa.

IV

Prezentowane badania, biorąc pod uwagę ich charakter i wynikający z tego zakres, dostarczyły znacznej ilości ruchomego ma-

teriału zabytkowego. Ogółem odkryto 300 ułamków ceramiki i 28 fragmentów kości zwierząt. Ponadto fragmenty polepy, gruzu oraz łuski ryb.

W wykopie I odkryto 52 ułamki naczyń glinianych, w tym: 17 fragmentów krawędzi, 3 fragmenty den, 32 fragmenty brzuśców. Znalaziono także 5 fragmentów kości zwierzęcych i łuski ryb. Cały zbiór ceramiki z omawianego wykopu należy do grupy ceramiki tradycyjnej, wykonanej z gliny schudzanej różnej grubości piaskiem oraz tłuczniem, wypalanej w atmosferze utleniającej. Naczynia lepiąno ręcznie, przy czym większość fragmentów jest obtaczana górami. Krawędzie pochodzą z garnków o średnicy wylewów od 18 do 26 cm. Fragmenty den pochodzą z naczyń o średnicy dna ok. 8 cm i wykonane były na podsypce. Wśród fragmentów zdobionych najczęściej powtarza się ornament dookólnych falistych i poziomych żłobków, dołków paznokciowych itp. (tab. III).

Omawiany materiał można wstępnie datować na XIII w.⁸ Podkreślić jednak należy, że niektóre fragmenty ceramiki są ręcznie lepiąone bez śladów obtaczania (tab. III, 3, 5), co może wskazywać na ich wcześniejszą chronologię.

W wykopie II odkryto 10 ułamków ceramiki, w tym: 7 ułamków brzuśców, 2 ułamki krawędzi i 1 fragment dachówki. Odkryto także 3 fragmenty kości zwierzęcych. Wymienione materiały pochodzą z warstwy przemieszanej. Wśród nich 5 fragmentów, w tym 2 fragmenty krawędzi wykonano z gliny schudzanej różnej grubości piaskiem oraz tłuczniem i wypalano w atmosferze utleniającej. Jest to ceramika tradycyjna i odpowiada ona wyżej opisanej ceramice z wykopu I, co pozwala datować ją na XIII w. Cztery fragmenty brzuśców wykonano z gliny żelazistej z średnią i grubą domieszką piasku. Fragmenty te posiadają trójbarwny przełom, co świadczy o niepełnym procesie wypalania w atmosferze redukcyjnej. Sugerowałoby to zbieżność chronologiczną z I grupą ceramiki wg J. Kruppego, datowaną na 2 poł. XIII i 1 poł. XIV wieku⁹. Fragment dachówki był silnie zniszczony, w związku z czym nie posiadał walorów datujących.

W wykopie III odkryto 238 ułamków ceramiki, w tym: 28 frag-

⁸ K. Włodzimińska, *Ceramika XIII-wieczna z grodziska raciańskiego*, Łódź 1978, maszynopis pracy magisterskiej w Katedrze Archeologii UŁ; Wojda, *op. cit.*, s. 171 i n.

⁹ J. Kruppe, *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 49.

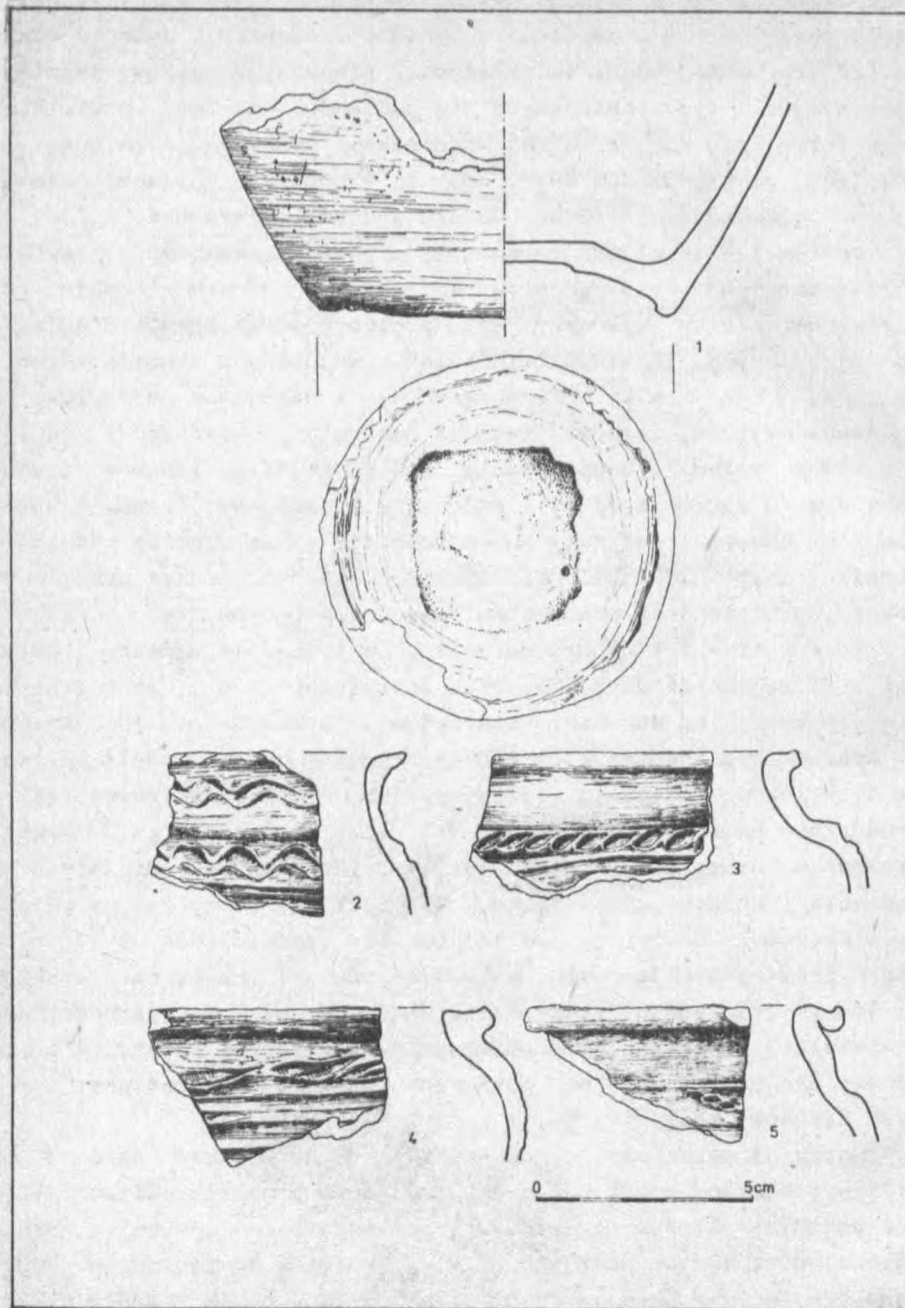
Fragmety ceramiki z wykopu 1
 1-7 - fragmenty krawędzi, 8-9 - fragmenty den

mentów krawędzi, 8 fragmentów den, 6 fragmentów kamionki pochodzących z jednego naczynia. Wśród wymienionej ceramiki znaczna część jest wtórnie przepalona. Ponadto w omawianym wykopie odkryto 20 fragmentów kości zwierzęcych. Materiał zabytkowy eksplorowano z dwóch wyodrębniających się poziomów: I - od powierzchni do warstwy próchnicy z gliną, węgielkami drzewnymi i polepą, zalegającej na głębokości 80-90 cm; II - poniżej opisanej warstwy, tj. od głębokości 80-90 cm do ok. 140 od powierzchni.

Poziom I - 34 ułamki ceramiki, w tym: 4 fragmenty krawędzi, 3 fragmenty den, 6 fragmentów kamionki (z jednego naczynia). Materiał ceramiczny wykonany jest z gliny żelazistej, schudzonej różnej grubości piaskiem i tłuczniem, wypalany w atmosferze utleniającej. Naczynia wylepiano ręcznie, a następnie częściowo obtaczano. Wyjątek stanowi fragment naczynia wykonanego z kamionki, które zalegało bezpośrednio nad soczewką spalenizny znajdującej się w warstwie gliny z próchnicą. Zachowany fragment naczynia kamionkowego był najprawdopodobniej górną częścią dzbana o profilu lekko esowatym. Zachował się ślad po jednym uchu. Naczynie zdobione jest ornamentem dookolnych rowków (tab. V, 5).

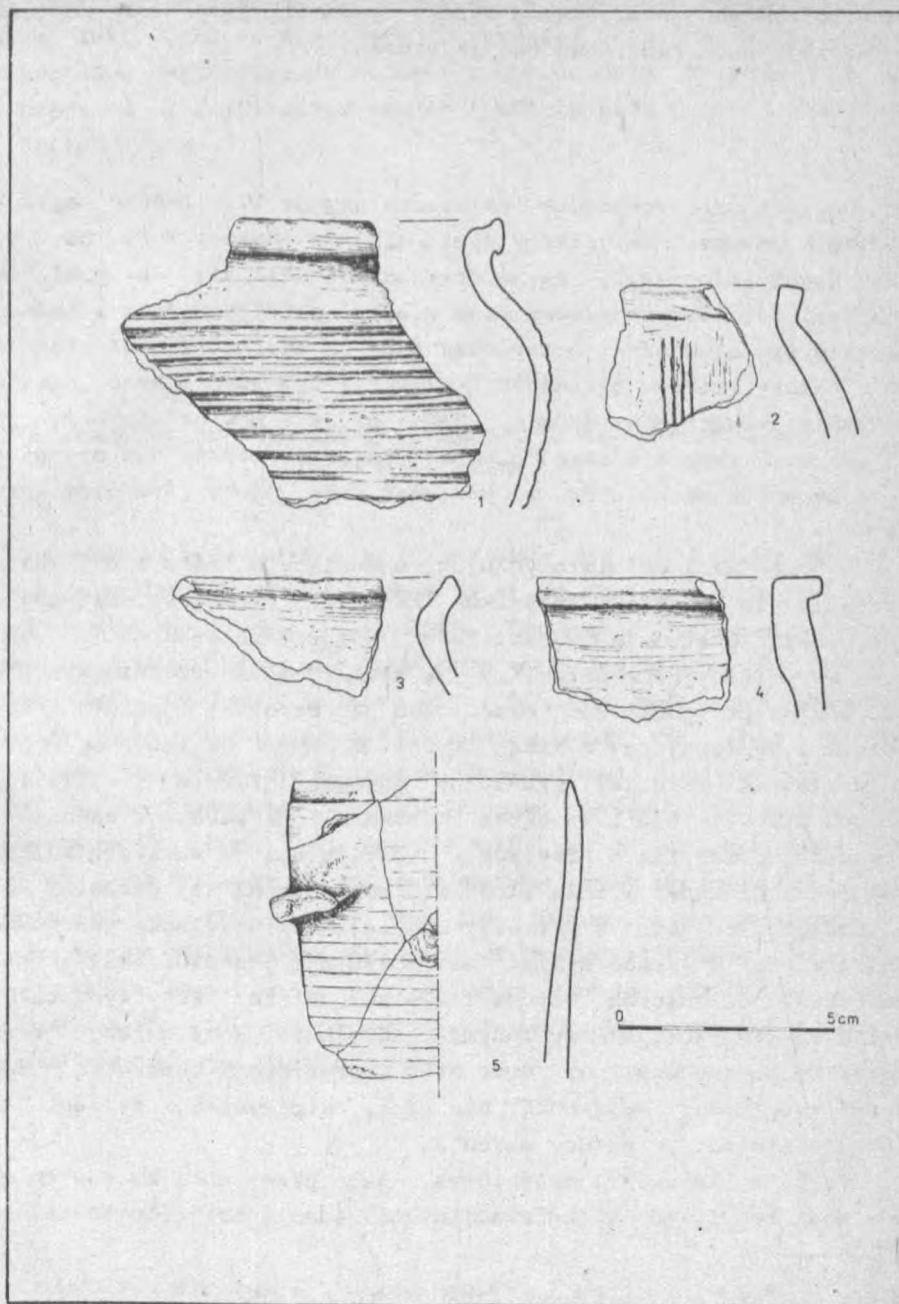
Poziom II - 204 ułamki ceramiki, w tym 24 fragmenty krawędzi i 5 fragmentów den. Materiał ceramiczny z tej warstwy niczym się nie różni od ceramiki tradycyjnej, stwierdzonej w poziomie I. Krawędzie pochodzą z garnków o średnicy wylewu 18-24 cm. Fragmenty wylewów posiadają w różny sposób uformowane krawędzie, od stosunkowo niewiele wychylonych i słabo zaznaczonych, poprzez krawędzie załamane pod kątem prostym, do silnie wywiniętych na zewnątrz i podgiętych ku górze. Dna naczyń wykonywane na podsypce. Krawędzie den wyraźnie zachowane. Średnica den 8-10 cm. Na dwóch fragmentach den zachowały się odciski znaków garncarskich. Na jednym fragmencie stwierdzono ślad po osi koła garncarskiego w kształcie kwadratu. Wśród fragmentów zdobionych powtarza się ornament dookolnych żłobków poziomych i falistych oraz pasm ukośnych żłobków (tabl. IV, V).

Materiał ceramiczny z wykopu III można ogólnie datować na XIII w., biorąc jednak pod uwagę zaznaczone na krawędziach wręby pod pokrywką liczyć się należy z przesunięciem górnej granicy chronologicznej do początku XIV w. Fragment kamionkowego dzbana wiązać należy z okresem nowożytnym. Od omówionego zespołu ceramiki zdecydowanie odbiega fragment naczynia z krawędzią poniżej

Fragmenty ceramiki z wykopu 3 - poziom II
 1 - dno naczynia ze znakiem garncarskim, 2-5 - fragmenty krawędzi

T a b l i c a V

Fragmety ceramiki z wykopu 3, poziom I - (1-4), poziom II (5)

której zachował się ornament czterech linii rytych (tabl. V, 2). Jest to zapewne przypadkowy wtór, sygnalizujący występowanie wcześniejszego osadnictwa neolitycznego.

V

Badania przeprowadzone na stanowisku nr 17 w Leśnie były typowymi badaniami weryfikacyjnymi, mimo to dostarczyły na tyle znaczących informacji, że autorzy zdecydowali się na publikację ich wyników. Dotychczasowy stan wiedzy o rejonie Brus i Leśna w okresie średniowiecza ograniczał się do analizy źródeł pisanych, co z natury rzeczy ogranicza możliwości badawcze chronologią wydarzenia zawartego w źródle. Nawet badania powierzchniowe, realizowane w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, nie przyniosły spodziewanych materiałów z wczesnej fazy okresu średniowiecznego.

W opracowaniach historycznych dotyczących Leśna spotykana jest sugestia, że to dzięki Krzyżakom zasiedlony i zagospodarowany został obszar pustkowiec w okolicach jezior leśnieńskich¹⁰. Wyniki prac weryfikacyjnych pozwoliły na stwierdzenie wcześniejszego niż dotychczas przypuszczano osadnictwa nad brzegiem jeziora Leśno Dolne i wypływającej z niego rzeki Mlusiny. Wskazuje na to przede wszystkim materiał ceramiczny datowany głównie na XIII i początek XIV w., czyli na okres znacznie poprzedzający zajęcie tych obszarów przez Zakon Krzyżacki. Występujące w warstwie kulturowej węgle drzewne i duża ilość wtórnie przepalanej ceramiki może świadczyć, że jedna z faz użytkowania obiektu uległa gwałtownemu zniszczeniu. Uzyskane wyniki nie pozwalają jednoznacznie określić charakteru osadnictwa na omawianym stanowisku. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest między innymi zakłócenie konfiguracji terenu przez zbudowany w XIX w. dwór oraz ograniczony charakter badań weryfikacyjnych. Pomimo to nie ulega wątpliwości, że zasiedlone zostało miejsce z natury obronne.

Problem charakteru osadnictwa, jego przemian i kolejnych etapów mogą rozwiązać tylko stacjonarne badania archeologiczne. Ran-

¹⁰ Z. K r a t o c h w i l, *Klucz zaborski w komturstwie tucholskim i starostwie tucholskim w latach 1330-1772*, "Rocznik Gdański" 1981, t. XLI, z. 1, s. 92 i przyp. 25.

ga problemu, ledwie zasygnalizowanego w prezentowanym opracowaniu, obiecujące perspektywy badawcze wypełnienia szczególnie istotnej luki w bazie źródłowej dotyczącej rozwoju wczesnośredniowiecznego osadnictwa w badanym mikroregionie pozwalają przypuszczać, że w najbliższym czasie podjęte będą badania na szerszą skalę.

Katedra Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

Krzysztof Walenta, Andrzej Wójcik

ARCHAEOLOGICAL VERIFYING INVESTIGATIONS OF THE MOUND IN LEŚNO,
PARISH BRUSY

The mound with situated on it an old manor of Sikorski family was the subject of verifying studies. The mound is of an oval shape with the basis of 60 x 100 m and plateau of 46 x 55 m. The shape of the mound allows to suppose that it could have been used as an early mediaeval castle (made of wood and earth), mediaeval or contemporary fortified abode. Such suggestions are confirmed by archaeological and historical sources. The first mention about Leśno comes from 1354 when Leśno (Leysten) was granted to Ditrik von Leysten by the Grand Master Winrik von Kniprode. Archaeological sources found during the research came mostly from the XIIIth century although there are among them some fragments of hand-made utensils which may date back to the beginnings of the XIIIth century. Thus, they indicate on the settlement much earlier to that which so far has been confirmed by historical sources. Achieved results do not enable us to determine the character of the settlement unmistakably. This problem can only be solved by stationary investigations which are planned for the future.